

Хомяк Н. С., кафедра теорії та філософії права ЛНУ імені Івана Франка

Система джерел права України: сучасний стан та тенденції розвитку

У статті висвітлюються питання функціонування системи джерел права України. Аналізується її внутрішня будова, сучасний стан, виявляються проблеми підсистемного (джерельного), ієрархічного та галузевого її зрізів, способи їх розв'язання, тенденції розвитку національної системи джерел права в цілому. На підставі проведеного аналізу виявляються основні умови та способи підвищення рівня ефективності вітчизняної системи джерел права.

Ключові слова: джерела права, система джерел права України.

В статье освещаются вопросы функционирования системы источников права Украины. Анализируется ее внутреннее строение, современное состояние, выявляются проблемы подсистемного (источникового), иерархического и отраслевого ее срезов, способы их решения, тенденции развития национальной системы источников права в целом. На основании проведенного анализа выявляются основные условия и способы повышения уровня эффективности отечественной системы источников права.

Ключевые слова: источники права, система источников права Украины.

In the article the issues of functioning of the system of sources of law of Ukraine are highlighted. Its internal structure and current status are analyzed; problems of its subsystem (source), hierarchical and branch cut, their solutions, trends in the national system of sources of law in general are discovered. The basic conditions and ways to improve the level of efficiency of the national system of sources of law are detected based on the analysis.

Key words: sources of law, system of sources of law of Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасна система джерел права України формується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Серед основних зовнішніх чинників — процеси глобалізації та інтеграції, зокрема адаптація до європейських правових стандартів. Спостерігається і збільшення питомої ваги нормативно-правових приписів, з'являються нові джерела права, нові галузі та інститути, хоча і дотепер не визначена їх внутрішньосистемна взаємодія. Ці проблеми породжують потребу у науковому аналізі і, насамперед, сучасного стану та тенденцій розвитку системи джерел права України.

Аналіз останніх досліджень. У зарубіжній та вітчизняній юридичній літературі питанням джерел права присвячується достатня увага, зокрема ті чи інші їх аспекти висвітлюються у працях Ж.-Л. Бержеля, С.В. Кобернюка, Н.О. Левицької, І.І. Лукашука, Л.А. Луць, М.М. Марченка, Н.М. Пархоменко, Б.М. Топорніна, проте і дотепер малодослідженими залишаються питання функціонування системи джерел права України, способів підвищення її ефективності та тенденцій її розвитку.

Метою даної публікації є виявлення проблем функціонування системи джерел права України, встановлення основних способів підвищення її ефективності та тенденцій розвитку.

Виклад основного матеріалу. Важливою гносеологічною категорією, яка дозволяє охарактеризувати нормативно-правовий комплекс будь-якої національної правової системи є «система джерел права». Трактуючи систему джерел права як комплекс взаємопов'язаних та взаємоузгоджених нормативно-правових приписів, які об'єктивовані у відповідних зовнішніх формах і утворюють нормативну-правову організацію, необхідну для забезпечення правового регулювання у будь-якому

суспільстві, слід зазначити, що саме таке її розуміння дозволяє аналізувати нормативно-правовий комплекс як цілісне явище, виявляти в ньому загальне та особливе. Це також дозволяє виявляти проблеми, що виникають при його формуванні та функціонуванні і пропонувати способи їх розв'язання.

Аналіз вітчизняної системи джерел права дозволяє констатувати, що вона є складним, поліструктурним утворенням, в якому можна виокремити, насамперед, три основні зрізи: за предметом та методом — галузевий; за юридичною силою — ієрархічний, за зовнішньою формою виразу норм права — підсистемний (джерельний).

Останній зріз характеризується наявністю у системі джерел права України таких підсистем: нормативно-актної та нормативно-договірної. І хоча до сучасної системи джерел права України відносять, окрім нормативно-правових актів та нормативно-правових договорів, і правові звичаї, проте останні об'єктивуються назовні у нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах, мають винятковий характер і власної підсистеми не утворюють.

Найбільш об'ємною є нормативно-актна підсистема, яка складається із системи законодавства (законів) та системи підзаконних актів. Нині у системі законодавства налічується вже понад 5 тисяч законів. Так, лише у період з 2007 по 2015 р. було прийнято 1909 законів. Проте з них, понад тисяча є первинними законами, і ще понад тисяча — це закони про ратифікацію міжнародних договорів, а інші — це закони про внесення змін та доповнень до законів України. В той же час система підзаконних актів налічує понад десятки тисяч підзаконних нормативно-правових актів України. Статистика свідчить, що лише з 2007 по 2015 р. підзаконних актів прийнято в 10 разів більше, ніж законів, тобто близько 20000 підзаконних актів. А це суттєво знижує авторитет законів, перевантажує систему нормативно-правової регламентації.

В цій підсистемі не прослідковуються чіткі зв'язки між підзаконними актами виданими різними суб'єктами правотворчості, що породжує конкуренцію чи навіть колізію нормативно-правових приписів, сприяє появі інших правотворчих помилок. Так, зокрема, значний обсяг нормативно-правових актів породжує інфляцію нормативно-правових приписів.

У системі джерел права України важливе місце займають кодекси, нині їх налічується 22, проте Кодекс законів про працю, Житловий кодекс та Кодекс про адміністративні правопорушення застаріли і вже давно потребують змін, бо не відповідають стану розвитку суспільних відносин, які вони мають регулювати. Водночас, в чинні кодекси, а серед них є і нові, занадто часто вносяться зміни та доповнення, що впливає на їх стабільність та авторитетність, а відтак і дієвість. Прослідковується тенденція до зростання кількості кодексів у системі джерел права.

В той же час, не прослідковуються належні зв'язки між законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Так, зокрема фіксуються випадки, коли підзаконні акти приймаються не для конкретизації законів, а мають самостійний характер. Хоча, як відомо, підзаконні нормативно-правові акти повинні прийматися на підставі закону, відповідно до закону, для його виконання та конкретизації закону. Та й в ієрархії нормативно-правових актів закони мають пріоритет щодо підзаконних актів.

Останнім часом поява тих чи інших нормативно-правових актів є даниною вузькогруповим інтересам, або ж обґрунтовуються політичною доцільністю. Так, зокрема Пархоменко Н.М. акцентує увагу на політизації змісту нормативних приписів, що є

результатом панування принципу політичної доцільності, посилення якого може призвести до розбалансування системи джерел права [1, с. 310].

Про значну залежність того чи іншого акту від політичної складової та триваюче збереження дисбалансу змістовного їх наповнення в сторону політичної доцільності зазначає і Кобернюк С.В. [2, с. 10].

Спостерігається і часта змінюваність нормативно-правових актів, що не сприяє стабільності цієї підсистеми.

Чіткість зв'язків відсутня не лише у межах нормативно-актної підсистеми, а й між нею та нормативно-договірною підсистемою. Цю підсистему в Україні утворюють колективні і міжнародні договори та угоди.

У юридичній літературі за сферою дії (чи дії у просторі) нормативно-правові договори поділяються на міжнародні та внутрішньодержавні. До міжнародних відносять: універсальні та регіональні, а також багатосторонні та двосторонні. До внутрішньодержавних: загальнодержавні, генеральні, галузеві, регіональні, між-регіональні, муніципальні та локальні [3, с. 176].

Існують й інші класифікації нормативно-правових договорів.

Втім, Закон України «Про колективні договори і угоди» передбачає, що в Україні діють такі їх різновиди: на національному рівні - генеральна угода; на галузевому рівні - галузеві (міжгалузеві) угоди; на територіальному рівні - територіальні угоди [4].

Закон України «Про міжнародні договори України» передбачає, що до міжнародних договорів, які укладаються від імені України відносять:

а) політичні, мирні, територіальні і такі, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України; б) ті, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; в) договори про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки; г) про військову допомогу та направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України, умови їх тимчасового перебування, включаючи терміни виведення, фінансово-економічні, екологічні та інші наслідки і компенсації; г) про використання території та природних ресурсів України; д) яким за згодою сторін надається міждержавний характер.

Від імені Уряду України укладаються міжнародні договори України з економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних та інших питань, віднесених до відання Кабінету Міністрів України.

Міжвідомчими є міжнародні договори України з питань, що належать до повноважень міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та державних колегіальних органів [5].

У вітчизняній системі джерел права України прослідковується тенденція до збільшення питомої ваги міжнародних договорів.

І хоча у юридичній літературі висловлюється думка про те, що причинами цього процесу є: 1) збільшення об'ємі правового регулювання; 2) ускладнення регламентованих суспільних відносин; 3) підвищення ролі права у суспільстві, у якому вона стає все більш потрібним та авторитетним регулятором соціальних відносин [6, с. 18-19], проте видається, що зростання частки міжнародних договорів у національній системі зумовлено і тим, що держава стає учасницею різноманітних міжнародних організацій, де основним джерелом права є міжнародний договір, який і впроваджується у

внутрішньодержавний простір, як самостійний регулятор без відтворення його положень у національному законодавстві. Це спрощує правове регулювання, усуває дублюваність, а відтак і конкурентність нормативно-правових приписів. Хоча, на думку Лукашука І.І. — процеси глобалізації стимулюють розширення сфери дії міжнародного права та інтенсифікації міжнародно-правового регулювання [7, с. 19].

Необхідно при цьому зазначити, що вітчизняний законодавець не зазначає, які горизонтальні чи вертикальні зв'язки існують у цих підсистемах чи в системі нормативно-правових договорів в цілому.

Більш витребуваним у національній системі стає правовий звичай, який дозволяє забезпечити гнучкість деяких відносин.

Таку гнучкість у системах загального права покликаний забезпечувати судовий нормативно-правовий прецедент. У юридичній літературі ведуться дискусії про можливість його застосування, і у вітчизняній системі джерел права, але реальні умови його реалізації у юридичній практиці відсутні, як і відсутні чіткі уявлення про їх місце у системі джерел права України.

На жаль, ці питання не знайшли належного відображення у проекті Закону України «Про нормативно-правові акти». І хоча у ньому зафіксовані основні форми об'єктивації нормативно-правових приписів, а у статті 7, статті 8 фіксуються положення про юридичну силу міжнародних договорів та нормативно-правових актів та про ієрархію останніх, проте вони не розкривають всіх аспектів взаємодії джерел права [8].

Ієрархічний зріз системи джерел права України дозволяє констатувати наявність ієрархії: конституція, закони, підзаконні нормативно-правові акти, яка притаманна національній системі як і всім правовим системам континентального типу. Найвище місце в цій ієрархії займає Конституція України, яка і визначає ієрархічні зв'язки у нормативно-актній системі. Як у системі законодавства, так і системі підзаконних актів ієрархія визначається за юридичною силою. У системі законодавства — це Конституція України, Основи законодавства, Кодекси, звичайні закони. Хоча за юридичною силою та природою законів така ієрархія мала б складатися із Конституції України та звичайних законів. Але оскільки законодавець зазвичай надає перевагу Основам законодавства та Кодексам, фіксуючи ці положення у текстах законів, у практиці за ними визначається вища щодо звичайних законів юридична сила.

Нагальної уваги потребують питання внутрішньосистемних зв'язків як у межах системи законодавства та системи підзаконних актів, так і зв'язків між ними, адже величезний комплекс нормативно-правових актів потребує встановлення чіткого механізму взаємодії та серйозних змін. Такий механізм є необхідним і для системи джерел права України в цілому, в тому числі для нормативно-актної та нормативно-договірної підсистеми. Він мав би забезпечити взаємодію і між цими двома підсистемами. І хоча стаття 9 Конституції України передбачає, що міжнародні договори, що належним чином ратифіковані Верховною Радою України стають частиною законодавства України [9], а у Законі України «Про міжнародні договори України» передбачено пріоритет міжнародних договорів у випадку виникнення колізій між ними і законами [5], проте в них не визначені зв'язки у разі відсутності колізій, а також зв'язки між законами та іншими міжнародними договорами України, між ними та колективними договорами, між колективними договорами та міжнародними договорами тощо.

Щоправда ієрархічні зв'язки прослідковуються у галузевих системах джерел права. Наприклад, Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає, що

кримінально-процесуальне законодавство України складається із відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України [10].

Щоправда чіткість ієрархічних чи інших зв'язків не прослідковується навіть в цих випадках.

На жаль, такі положення не втілились і у проєкті Закону України «Про нормативно-правові акти».

Найбільш об'ємним зрізом у системі джерел права України є галузевий. Як відомо, критеріями виокремлення нормативно-правових галузей у цій системі є предмет та метод правового регулювання, тобто сукупність однорідних суспільних відносин та способи і засоби за допомогою яких здійснюється їх правове регулювання [11, с. 156, с. 161].

Будь-яка нормативно-правова галузь складається із нормативно-правових приписів, які групуються в інститути та інші системні утворення. Для системи джерел права притаманні не лише ті нормативно-правові галузі, які сформовані на основі галузей права, а й такі, що мають змішаний характер. Тобто це можуть бути комплексні галузі та інші системні утворення, що необхідні для регулювання суспільних відносин, але для утворення галузі, наприклад, відсутній такий критерій як власний метод правового регулювання.

До основних галузей у системі джерел права України відносять: конституційну, цивільну, кримінальну, адміністративну, трудову, земельну, фінансову, цивільно-процесуальну, господарсько-процесуальну, кримінально-процесуальну та інші.

В сучасних умовах галузевий зріз вітчизняної системи джерел права змінюється під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, зокрема міжнародних правових стандартів.

Наприклад, припинили функціонування деякі нормативно-правові інститути чи інші системні утворення: інститут порушення кримінальної справи, повернення справи на додаткове розслідування та ін. [12, с. 166]

Водночас, з'являються нові інститути та інші системні утворення, модернізуються базові приписи, змінюються їх системна наповнюваність.

Так, значно об'ємним став правовий статус особи у Конституції України, посилені юридичні гарантії прав та свобод людини та громадянина, розширені межі компетенції органів місцевого самоврядування тощо. Крім того, Кримінальний кодекс України доповнено розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб».

У кримінально-процесуальній галузі змінюються інститути доказів та доказування, досудового розслідування, судового розгляду тощо.

У межах адміністративного права розширюється сфера надання публічних послуг; у цивільно-правовій галузі розширюються межі для учасників договірних відносин, у цивільно-процесуальній – запроваджуються спрощені процедури застосування альтернативних методів вирішення правових спорів та ін.

Формуються нові нормативно-правові інститути: комерційного, освітнього права. Змінюються класичні галузі, з'являються нові, наприклад, - адміністративного судочинства, підприємницького права, податкового та ін. Досить часто як інститути, так і галузі мають комплексний характер.

Водночас, як зазначається, у юридичній літературі, збільшення вітчизняного нормативно-правового масиву спричиняє розбалансованість галузевої структури та розмивання базових галузевих положень [13, с. 13].

Окрім цього, це послаблює як внутрішньогалузеві, так і міжгалузеві зв'язки, що може спричинити до деформацій не лише нормативно-правових галузей, а й до деформації системи джерел права в цілому.

Запобігти цим та іншим деструктивним процесам могла б Загальнодержавна програма планування та розвитку системи джерел права України, яка б ґрунтувалася на сучасних наукових досягненнях юриспруденції та результатах її дослідження. Водночас слід було б забезпечити уніфікацію нормативно-правових приписів, формування механізму взаємодії у межах системи джерел права України, створення моніторингової програми.

Висновки. Аналіз сучасної системи джерел права України дозволяє констатувати, що вона є складним, поліструктурним утворенням, яке зазнає суттєвих змін і зокрема під впливом міжнародних правових стандартів. В ній функціонує, насамперед дві підсистеми: нормативно-актна та нормативно-договірна. В той же час, відсутність чіткого механізму взаємодії як внутрішньосистемної, так і міжсистемної не дозволяє досягнути належного рівня її ефективності.

Викликає занепокоєння і величезний обсяг нормативно-правових приписів, який потребує систематизації та уніфікації, особливо у системі підзаконних нормативно-правових актів. Потребує перегляду і галузева структура, яка хоча і змінюється, але потребує і подальшого її приведення у відповідність до європейських правових стандартів.

Важливим кроком до таких змін стала б моніторингова програма. Ці та інші питання потребують більш глибокого наукового аналізу, особливо в контексті наближення її до європейських правових стандартів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. — К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. — 336 с.
2. Кобернюк С. В. Джерела права соціального забезпечення України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Кобернюк Сергій Володимирович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2014. - 19 с.
3. Иванов В. В. Общая теория договора /. Иванов В. В. — М. : Юристь, 2006. — 238 с.
4. Закон України «Про колективні договори і угоди». [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>, вільний. — Загов. з екрану.
5. Закон України «Про міжнародні договори України». [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>, вільний. — Загов. з екрану.
6. Топорнин Б.Н. Система источников права: тенденции развития // Судебная практика как источник права. М.: Юристь, 2000. — С. 17-18.
7. Лукашук И.И. Глобальная ответственность государства // Правовая система России в условия глобализации. Сборник материалов «круглого стола». М., 2005. — 160 с.
8. Проект Закону України «Про нормативно-правові акти». [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123, вільний. — Заголов. з екрану.

9. Конституція України. [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>, вільний. — Загов. з екрану.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>, вільний. — Загов. з екрану.

11. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). — К.: Атака, 2008. — 412 с.

12. Стратонов В.М., Стратонова О.В. Деякі методологічні та практичні проблемні питання Кримінального процесуального кодексу України / В. М. Стратонов, О. В. Стратонова // Право України, - 2014. - № 12. - С. 163-169.

13. Левицька Н. О. Нормативно-правовий інститут: загальнотеоретична характеристика [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Левицька Надія Олексіївна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л., 2013. - 20 с.

УДК 342.1

Костилев О. І., здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Поняття та особливості діяльності патронатної служби та патронатних службовців

В даній статті розглядається актуальне питання яке полягає в тому, що поняття та особливості діяльності патронатної служби та патронатних службовців. Також розроблені ґрунтовні висновки та пропозиції, щодо розглядаємої тематики.

Ключові слова: поняття діяльності патронатної служби, особливості діяльності патронатної служби, патронатна служба.

В данной статье рассматривается актуальный вопрос которое заключается в том, что понятие и особенности деятельности патронатной службы и патронатных служащих. Также разработаны обстоятельные выводы и предложения по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: понятие деятельности патронатной службы, особенности деятельности патронатной службы, патронажная служба.

This article discusses a topical issue which is that the concept and features of activity and foster patronage service employees. Also developed detailed conclusions and proposals on the subjects.

Keywords: concept patronage service activities, especially the activities of patronage service, the service department.

Актуальність теми. Побудови нової політичної системи в Україні визначають одним із основних завдань державно-правової реформи переосмислення ролі і місця самої держави в політичній системі суспільства. Сьогодні, коли ідея розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки, вже втілена в реальних політичних і державно-правових відносинах, проблема місця і ролі держави, публічної та виконавчої влади в політичній системі суспільства, набувають неабиякого значення. Звідси, переважним є значення компетенції міністрів, як членів Кабінету Міністрів України та компетенція міністерств, як провідних центральних органів виконавчої влади що